ISSN: 3060-4923 Impact Factor –7,212

UMUMIY O‘RTA TA’LIM MAKTABLARIDA BULLYING MUAMMOSINI YENGISHDA PEDAGOGLARDAGI KASBIY MAHORATNING O‘RNI

Sobirjonov Islomjon
Qashqadaryo viloyati Kitob tumani
5-sonli umumiy o‘rta ta’lim maktabi
ingliz tili o‘qituvchisi, mustaqil izlanuvchi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23164846

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumiy o‘rta ta’lim maktablarida bullying muammosining oldini olish va unga qarshi kurashishda pedagoglarning kasbiy mahorati, pedagogik kompetensiyasi hamda o‘quvchilar bilan samarali kommunikativ munosabat o‘rnatish qobiliyatining o‘rni tahlil qilinadi. Tadqiqotda bullying tushunchasining ilmiy talqinlari, uning o‘quvchilarning psixologik holati, ta’lim jarayoni va maktab muhitiga ta’siri xalqaro tadqiqotlar asosida yoritiladi. UNESCO ma’lumotlariga ko‘ra, dunyo miqyosida o‘quvchilarning qariyb 32 foizi maktabda tengdoshlari tomonidan kamida oyiga bir marta bullyingga uchragan [1, 12–18-b.]. O‘zbekistonda esa UNICEF ma’lumotlariga ko‘ra, har to‘rtinchi bola maktabda bullyingning ayrim shakllariga duch keladi [2]. Maqolada pedagogning bullyingni erta aniqlash, vaziyatni xolis baholash, jabrlanuvchini himoya qilish, tajovuzkor xatti-harakatni to‘g‘ri boshqarish, sinf jamoasida ijobiy psixologik muhit yaratish va ota-onalar bilan hamkorlik qilish kompetensiyalari bullyingga qarshi samarali maktab siyosatining muhim tarkibiy qismi ekanligi asoslanadi. Shuningdek, xalqaro amaliyotdagi Olweus, KiVa va boshqa maktab miqyosidagi dasturlar tajribasi tahlil qilinib, pedagoglarning muntazam kasbiy rivojlanishi bullying profilaktikasining muhim sharti sifatida ko‘rsatiladi.

Kalit so‘zlar: bullying, maktab zo‘ravonligi, pedagogik mahorat, pedagogik kompetensiya, kasbiy rivojlanish, maktab muhiti, profilaktika, o‘quvchi, psixologik xavfsizlik, sinf boshqaruvi.

Аннотация: В статье анализируется роль профессионального мастерства, педагогической компетентности и коммуникативных навыков педагогов в предупреждении и преодолении проблемы буллинга в общеобразовательных школах. Рассматриваются научные подходы к определению буллинга, его основные формы и влияние на психологическое состояние учащихся, образовательный процесс и школьный климат. Согласно данным ЮНЕСКО, около 32 процентов учащихся в мире подвергались буллингу со стороны сверстников как минимум один раз в течение последнего месяца [1, с. 12–18]. По данным ЮНИСЕФ, в Узбекистане каждый четвертый ребенок сталкивается с буллингом в школе [2]. Особое внимание уделяется профессиональным компетенциям педагогов, связанным с ранним выявлением случаев буллинга, объективной оценкой ситуации, защитой пострадавшего учащегося, корректным реагированием на агрессивное поведение, формированием позитивного психологического климата в классе и взаимодействием с родителями. На основе международных исследований рассматривается опыт программ Olweus и KiVa. Обосновывается необходимость

систематического профессионального развития педагогов как одного из ключевых условий эффективной профилактики школьного буллинга.

Ключевые слова: буллинг, школьное насилие, педагогическое мастерство, педагогическая компетентность, профессиональное развитие, школьный климат, профилактика, учащийся, психологическая безопасность, управление классом.

Abstract: This article examines the role of teachers' professional competence, pedagogical skills and communication abilities in preventing and addressing bullying in general secondary schools. The study analyzes the concept of bullying, its major forms, and its consequences for students' psychological well-being, educational participation and school climate. According to UNESCO, approximately 32 percent of students worldwide have experienced bullying by peers at least once during the previous month [1, pp. 12–18]. UNICEF reports that approximately one in four children in Uzbekistan experiences some form of bullying at school [2]. The article emphasizes that teachers' ability to identify bullying at an early stage, assess incidents objectively, protect victims, manage aggressive behavior, establish positive classroom relationships and cooperate with parents constitutes an important component of an effective school-wide prevention system. Evidence from internationally evaluated anti-bullying programs, including the Olweus and KiVa approaches, is analyzed. The findings demonstrate the importance of systematic professional development, classroom-management competence and evidence-based intervention strategies in strengthening teachers' capacity to prevent and respond to bullying. The article concludes that combating bullying cannot be reduced to disciplinary measures alone; it requires professionally competent teachers and a coherent whole-school approach.

Keywords: bullying, school violence, teacher competence, professional skills, professional development, school climate, prevention, student, psychological safety, classroom management.

Kirish

Bugungi kunda maktablarda ta'lim sifatini ta'minlash faqat o‘quvchilarga bilim berish bilan chegaralanmaydi. Ta'lim muhitining xavfsizligi, o‘quvchining psixologik farovonligi, tengdoshlari bilan sog‘lom munosabatlari va maktab jamoasidagi ijtimoiy muhit ham ta'lim natijalariga bevosita ta'sir ko‘rsatadigan omillar hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan bullying umumiy o‘rta ta'lim tizimining dolzarb pedagogik va ijtimoiy-psixologik muammolaridan biridir.

Bullying odatda kuchlar nomutanosibligi mavjud bo‘lgan sharoitda bir o‘quvchiga yoki o‘quvchilar guruhiga nisbatan takroriy tajovuzkor, kamsituvchi yoki zarar yetkazuvchi xatti-harakatlarni anglatadi. Dan Olweus tomonidan ishlab chiqilgan ilmiy yondashuv bullyingni tasodifiy mojaro yoki o‘quvchilar o‘rtasidagi oddiy kelishmovchilikdan farqlash imkonini berdi [3, 8–18-b.]. Shuning uchun maktabdagi har qanday nizoni avtomatik ravishda bullying deb baholash ilmiy jihatdan to‘g‘ri emas. Pedagog vaziyatning takroriyligi, kuchlar nomutanosibligi, qasddan zarar yetkazish va jabrlanuvchining himoyalanish imkoniyatlarini hisobga olishi zarur.

UNESCOning 2019-yilda e'lon qilingan "Behind the Numbers: Ending School Violence and Bullying" hisobotida 144 mamlakat va hududga oid ma'lumotlar umumlashtirilgan. Hisobot ma'lumotlariga ko‘ra, o‘quvchilarning qariyb 32 foizi maktabda tengdoshlari tomonidan bullyingga

duch kelgan [1, 12–18-b.]. Ushbu ko‘rsatkich muammoning individual hodisa emas, balki xalqaro miqyosdagi tizimli ta’lim muammosi ekanini ko‘rsatadi. UNESCO bullyingni ta’lim olish va sog‘lom rivojlanish huquqiga to‘sqinlik qiluvchi maktab zo‘ravonligining muhim shakllaridan biri sifatida baholaydi [1, 8–10-b.].

O‘zbekiston sharoitida ham muammo dolzarbdir. UNICEFning O‘zbekistondagi ma’lumotlariga ko‘ra, har to‘rtinchi bola maktabda bullyingga duch keladi. Shuningdek, 1–14 yoshdagi bolalarning qariyb uchdan ikki qismi zo‘ravon intizom shakllariga duch kelishi qayd etilgan [2].

Bullyingning oqibatlari faqat jabrlanuvchining hissiy holati bilan chegaralanmaydi. U maktabga qatnashish, o‘quv jarayoniga jalb etilish, tengdoshlar bilan munosabat, o‘ziga bo‘lgan ishonch va maktab xavfsizligi haqidagi tasavvurlarga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin [1, 35–42-b.]. Shu sababli bullyingga qarshi kurashish pedagogik jamoaning professional tayyorgarligini ham talab qiladi.

O‘zbekiston Respublikasining “Pedagogning maqomi to‘g‘risida”gi O‘RQ-901-son Qonunida pedagogning kasbiy faoliyati, huquqlari, majburiyatlari, pedagogik etika qoidalari, qayta tayyorlash va malakasini oshirish masalalari belgilangan [4]. Qonun pedagoglarning kasbiy faoliyati uchun tashkiliy-huquqiy sharoitlar yaratish va ularning kasbiy rivojlanishini ta’minlashni nazarda tutadi.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 52-moddasida o‘qituvchi mehnati jamiyat va davlatni rivojlantirish, sog‘lom avlodni shakllantirish hamda tarbiyalashning asosi sifatida e’tirof etilgan va davlat tomonidan o‘qituvchilarning kasbiy o‘sishi qo‘llab-quvvatlanishi belgilangan [5].

Demak, bullying muammosini yengishda pedagogning kasbiy mahorati alohida ahamiyat kasb etadi. Bunda kasbiy mahorat faqat fanini yaxshi bilish emas, balki o‘quvchilar psixologiyasini tushunish, nizoli vaziyatlarni boshqarish, kommunikativ kompetensiya, sinfni samarali boshqarish, empatiya, pedagogik takt va xavfli vaziyatlarda tezkor hamda adolatli qaror qabul qilish qobiliyatlarini ham qamrab oladi.

Metodologiya

Tadqiqotning metodologik asosini bullying, maktab zo‘ravonligi, pedagogik kompetensiya va maktab iqlimiga bag‘ishlangan xalqaro ilmiy tadqiqotlarning tizimli tahlili tashkil etdi. Tadqiqot davomida qiyosiy tahlil, ilmiy manbalarni kontent-tahlil qilish, nazariy umumlashtirish va ilmiy-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish metodlaridan foydalanildi.

Manba bazasini UNESCO, UNICEF, WHO va OECD kabi xalqaro tashkilotlarning rasmiy hisobotlari, xalqaro ilmiy jurnallarda nashr etilgan empirik tadqiqotlar, meta-tahlillar, shuningdek O‘zbekiston Respublikasining amaldagi normativ-huquqiy hujjatlari tashkil etdi.

OECDning TALIS tadqiqoti o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishi, sinfni boshqarish, maktab iqlimi va pedagogik amaliyotlarini xalqaro miqyosda o‘rganishga imkon beradi [6]. TALIS 2024 tadqiqotida 55 ta ta’lim tizimidan qariyb 280 ming o‘qituvchi va 17 ming maktab ishtirok etgani qayd etilgan [6].

Tadqiqotda quyidagi asosiy savollar belgilandi:

— bullyingni aniqlash va unga javob berishda pedagogning kasbiy kompetensiyasi qanday rol o‘ynaydi?

— sinfni boshqarish va pedagogik kommunikatsiya bullyingning oldini olishga qanday ta’sir ko‘rsatadi?

— xalqaro miqyosda samaradorligi o‘rganilgan maktab dasturlarida pedagogning roli qanday tashkil etilgan?

— O‘zbekiston maktablarida pedagoglarning kasbiy rivojlanishi bullying profilaktikasiga qanday yo‘naltirilishi mumkin?

Tadqiqotda mavjud empirik ma’lumotlar asosida xulosa chiqarildi va mavjud manbalarda tasdiqlanmagan statistik ko‘rsatkichlar qo‘llanilmadi.

Natijalar

Tadqiqot natijalari bullyingning oldini olish va unga javob berish jarayonida pedagogning roli kamida besh asosiy kompetensiya bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi: bullyingni aniqlash, vaziyatni boshqarish, kommunikativ-pedagogik kompetensiya, sinf iqlimini shakllantirish va boshqa manfaatdor tomonlar bilan hamkorlik.

Birinchi muhim yo‘nalish — bullyingni erta aniqlash kompetensiyasidir. Maktabdagi bullying ko‘pincha bevosita zo‘ravonlik shaklida namoyon bo‘lmasligi mumkin. Masxara qilish, ijtimoiy guruhdan chetlashtirish, tahdid, kamsitish, doimiy laqab qo‘yish yoki raqamli muhitdagi haqoratlar ham bullyingning shakllari bo‘lishi mumkin [1, 20–30-b.]. Shu sababli pedagog bullyingning tashqi belgilarini emas, uning davomiyligi va munosabatlar tizimidagi kuch nomutanosibligini ham tahlil qila olishi kerak.

Ikkinchi yo‘nalish — sinfni boshqarish kompetensiyasidir. OECD TALIS 2018 ma’lumotlarida o‘qituvchilarning 50 foizi yaqindagi kasbiy rivojlanish faoliyatida o‘quvchilar xulqi va sinfni boshqarish bo‘yicha ta’lim olganini bildirgan. Shu bilan birga, OECD mamlakatlarida o‘qituvchilarning 14 foizi o‘quvchilar xulqi va sinfni boshqarish bo‘yicha yuqori darajadagi kasbiy rivojlanish ehtiyojini bildirgan [7].

Bu ma’lumot bullyingning oldini olishda pedagogik mahoratning umumiy sinf boshqaruvi bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi. Sinfdagi qoidalar aniq, izchil va barcha o‘quvchilarga nisbatan adolatli qo‘llanganda, tajovuzkor xatti-harakatlarning normal holat sifatida qabul qilinish ehtimoli kamayadi.

Uchinchi yo‘nalish — bullying holatiga bevosita aralashish kompetensiyasidir. Sung, Valcke va Chen tomonidan olib borilgan tadqiqotda maktab bullyingiga zudlik bilan aralashish kompetensiyasi o‘rganilgan. Tadqiqotda 16 nafar tajribali o‘rta maktab o‘qituvchisi bilan intervyular o‘tkazilgan va 26 ta intervyu transkripti tahlil qilingan. Mualliflar samarali aralashuv ikki asosiy komponentga ega ekanini aniqlagan: hodisani tezkor boshqarish va tegishli pedagogik muhitni yaratish [8, 15–35-b.].

Bunday yondashuv pedagogning vaziyatga faqat jazolash nuqtayi nazaridan emas, balki diagnostik va tarbiyaviy nuqtayi nazardan yondashishini talab qiladi. O‘qituvchi hodisani to‘xtatishi, jabrlanuvchini xavfsiz holatga olib chiqishi, tomonlarni xolis tinglashi va keyingi pedagogik choralarni belgilashi lozim.

To‘rtinchi yo‘nalish — o‘quvchilar bilan ijobiy munosabat o‘rnatishdir. Tadqiqotlar o‘qituvchining xotirjam, jiddiy va adolatli munosabati bullyingga aralashish samaradorligi uchun muhim ekanini ko‘rsatadi [8, 15–35-b.]. O‘quvchi pedagogga ishonmasa, bullying haqida xabar

berish ehtimoli kamayishi mumkin. Shu sababli pedagogik mahoratning muhim qismi — o‘quvchiga murojaat qilishning to‘g‘ri shaklini tanlashdir.

Beshinchi yo‘nalish — maktab miqyosidagi tizimli hamkorlikdir. WHO, UNICEF, UNESCO va boshqa tashkilotlar tomonidan tayyorlangan INSPIRE strategiyalari bolalarga nisbatan zo‘ravonlikni kamaytirishda qonunchilik, xavfsiz muhit, ota-onalarni qo‘llab-quvvatlash, ta’lim va hayotiy ko‘nikmalar kabi kompleks choralarni muhim deb baholaydi [9, 15–31-b.]. WHOning 2020-yilgi hisobotida 155 mamlakatdan 1000 dan ortiq qaror qabul qiluvchi shaxslarning baholashlari jamlangan [9].

Bullyingni faqat sinf rahbari yoki maktab psixologining vazifasi sifatida ko‘rish samarali emas. Maktab rahbariyati, o‘qituvchilar, psixolog, ota-onalar va o‘quvchilar o‘rtasida muvofiqlashtirilgan tizim bo‘lishi kerak.

Xalqaro dasturlar tahlili ham ushbu xulosani qo‘llab-quvvatlaydi. Masalan, KiVa dasturining yirik randomizatsiyalangan tadqiqotida 78 ta maktab va 8 237 nafar 4–6-sinf o‘quvchisi ishtirok etgan. 39 ta maktab intervensiya guruhiga, 39 tasi nazorat guruhiga ajratilgan. To‘qqiz oylik amalga oshirishdan keyin 11 ta ko‘rsatkichning 7 tasida ijobiy ta’sir aniqlangan, jumladan bullying va jabrlanish bilan bog‘liq ko‘rsatkichlarda yaxshilanish kuzatilgan [10, 311–330-b.].

Olweus tomonidan ishlab chiqilgan maktab bullyingiga qarshi yondashuv ham maktab miqyosidagi profilaktika, individual holatlarga aralashish va sinf darajasidagi tadbirlarni birlashtiradi [3, 55–100-b.].

Tahlil va muhokama

Tadqiqot natijalari bullying muammosini faqat intizomiy choralar orqali hal qilish cheklangan natija berishi mumkinligini ko‘rsatadi. Chunki bullying individual xulq-atvor bilan bir qatorda sinfdagi munosabatlar, maktab iqlimi, tengdoshlar guruhi va kattalarning munosabatlari bilan ham bog‘liq.

Pedagogning kasbiy mahorati aynan shu yerda muhim vositaga aylanadi. Yuqori kasbiy kompetensiyaga ega pedagog bullyingni oddiy “bolalar janjali” sifatida baholamasdan, vaziyatning tarkibiy qismlarini aniqlashga harakat qiladi. Masalan, oddiy nizoda tomonlarning kuch imkoniyatlari nisbatan teng bo‘lishi mumkin, bullyingda esa kuch nomutanosibligi va takroriy zarar yetkazish xususiyati muhim ahamiyatga ega [3, 8–18-b.].

Pedagogning bullyingga munosabati o‘quvchilarning xatti-harakatlariga ham ta’sir ko‘rsatadi. 2024-yilda e’lon qilingan tizimli va meta-analitik sharh o‘qituvchilarning bullyingga bo‘lgan munosabati ularning intervensiya strategiyalari bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi [11].

Shuningdek, 2026-yilda nashr etilgan 74 ta empirik tadqiqotni qamrab olgan tizimli sharhda o‘qituvchilarning bullyingga javoblari ko‘pincha hokimiyatga asoslangan yoki yetarlicha faol bo‘lmagan yondashuvlar bilan ifodalanishi, individual, sinf va maktab darajasidagi qo‘llab-quvvatlovchi strategiyalar esa kamroq qo‘llanishi qayd etilgan [12]. Ushbu xulosa pedagoglarni bullyingga qarshi kurashish bo‘yicha maxsus tayyorlash zarurligini ko‘rsatadi.

Bu holatda pedagogning kasbiy rivojlanish dasturlariga bullyingning psixologik va pedagogik diagnostikasi, konfliktologiya, mediatsiya, sinf boshqaruvi, raqamli xavfsizlik va kiberbullying,

bolalar bilan xavfsiz kommunikatsiya, ota-onalar bilan murakkab suhbat olib borish kabi mavzularni kiritish maqsadga muvofiq.

Maktab iqlimi ham alohida ahamiyatga ega. 2025-yilda e'lon qilingan meta-tahlilda 16 mamlakatdan 122 567 nafar ishtirokchiga oid 40 ta effekt hajmi tahlil qilingan va maktab iqlimi bilan kiberbullyingga duchor bo'lish o'rtasida statistik jihatdan ahamiyatli manfiy bog'liqlik aniqlangan ($r = -0,19$; $p < 0,001$) [13].

Bu natija maktabdagi ijobiy psixologik muhit bullyingning oldini olish bilan bog'liqligini ko'rsatadi. Shuning uchun pedagogning kasbiy mahoratini faqat "muammo yuzaga kelganda uni hal qilish" qobiliyati bilan cheklab bo'lmaydi. U muammoning yuzaga kelish ehtimolini kamaytiradigan pedagogik muhitni yaratish qobiliyatini ham o'z ichiga oladi.

O'zbekiston sharoitida mazkur masala pedagogning huquqiy va kasbiy maqomi bilan ham chambarchas bog'liq. "Pedagogning maqomi to'g'risida"gi Qonunda pedagogning huquqlari, majburiyatlari, pedagogik etika, qayta tayyorlash va malakasini oshirish masalalari alohida moddalar bilan tartibga solingan [4].

Shu asosda umumiy o'rta ta'lim maktablarida bullyingga qarshi pedagogik kompetensiya modelini quyidagi tarkibiy qismlarga ajratish mumkin:

Diagnostik kompetensiya. Pedagog bullyingning verbal, jismoniy, ijtimoiy-relatsion va raqamli shakllarini farqlay olishi kerak.

Kommunikativ kompetensiya. Pedagog jabrlanuvchi bilan xavfsiz va ishonchli suhbat olib borishi, ayblovchi yoki tahdidli kommunikatsiyadan qochishi zarur.

Konfliktologik kompetensiya. Pedagog nizoning sabablarini aniqlash, vaziyatni kuchaytirmaslik va tomonlar o'rtasidagi munosabatlarni pedagogik jihatdan boshqarish qobiliyatiga ega bo'lishi lozim.

Sinfni boshqarish kompetensiyasi. Sinfda aniq qoidalar, adolatli talablar va o'zaro hurmatga asoslangan muhitni yaratish bullying profilaktikasining muhim shartidir.

Psixologik-pedagogik kompetensiya. Pedagog o'quvchining hissiy holatini kuzatish, ijtimoiy izolyatsiya, qo'rquv, maktabga borishni istamaslik kabi xavf belgilariga e'tibor qaratishi kerak.

Hamkorlik kompetensiyasi. Maktab psixologi, ota-onalar, ma'muriyat va zarur hollarda tegishli mutaxassislar bilan hamkorlik qilish bullying holatini kompleks hal etish imkonini beradi.

Shuningdek, zamonaviy maktabda kiberbullying masalasi ham pedagogning kasbiy kompetensiyasi doirasiga kiradi. Raqamli kommunikatsiya kengaygani sari bullying maktab binosi bilan chegaralanib qolmaydi. Ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar va boshqa raqamli platformalarda sodir bo'ladigan kamsituvchi yoki tahdidli xatti-harakatlar o'quvchining maktabdagi psixologik holatiga ham ta'sir qilishi mumkin [1, 30–34-b.].

Shuning uchun pedagoglarning kasbiy rivojlanish dasturlarida raqamli pedagogika bilan bir qatorda raqamli xavfsizlik va kiberbullying profilaktikasiga ham e'tibor qaratish zarur.

Muhim jihatlardan biri shundaki, bullyingga qarshi kurashishda pedagogning o'zi ham himoyalangan professional muhitga muhtoj. So'nggi meta-tahlillardan birida o'quvchilar tomonidan o'qituvchilarga nisbatan bullying holatlari ham xalqaro tadqiqotlarda qayd etilgani ko'rsatilgan. 26 mamlakatdagi 59 tadqiqotni qamrab olgan meta-tahlilda o'qituvchilarning o'z hisobotlari asosidagi

bullyingga duchor bo‘lish ko‘rsatkichi 51,1 foiz, o‘quvchilar hisobotlari asosidagi ko‘rsatkich esa 17,3 foiz bo‘lgan [14].

Bu ko‘rsatkichlarni o‘quvchilar bullyingining bevosita statistikasi bilan tenglashtirib bo‘lmaydi, chunki o‘lchov usullari va ta’riflar farq qiladi. Biroq u o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi sog‘lom munosabatni ta’minlash maktab xavfsizligining ikki tomonlama vazifasi ekanini ko‘rsatadi.

Shunday qilib, bullyingni yengishning samarali modeli “pedagog — o‘quvchi — ota-ona — psixolog — maktab ma’muriyati” hamkorligiga asoslangan tizimli yondashuv bo‘lishi kerak. Pedagog ushbu tizimning markaziy bo‘g‘inlaridan biri sifatida bullyingni erta aniqlash va vaziyatni boshqarishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

Xulosa

Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida bullying muammosini yengish ko‘p komponentli va tizimli yondashuvni talab qiladi. Xalqaro statistik ma’lumotlar bullyingning keng tarqalganligini, uning o‘quvchilarning psixologik va ijtimoiy farovonligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkinligini ko‘rsatmoqda. UNESCOning 144 mamlakat va hudud ma’lumotlariga asoslangan tahlilida o‘quvchilarning qariyb 32 foizi tengdoshlari tomonidan bullyingga duch kelishi aniqlangan [1, 12–18-b.]. O‘zbekistonda UNICEF tomonidan har to‘rtinchi bolaning maktabda bullyingga duch kelishi qayd etilgan [2].

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, bullyingga qarshi kurashishda pedagogning kasbiy mahorati uch asosiy vazifani bajaradi: muammoni erta aniqlash, hodisaga professional tarzda aralashish va bullying yuzaga kelishini kamaytiruvchi ijobiy maktab muhitini shakllantirish.

Pedagogning kasbiy mahorati fan bilimlari bilan chegaralanmaydi. U diagnostik, kommunikativ, konfliktologik, psixologik-pedagogik, sinfni boshqarish va hamkorlik kompetensiyalarini ham qamrab oladi. Shu sababli pedagoglarning malakasini oshirish dasturlarida bullying va maktab zo‘ravonligi profilaktikasi bo‘yicha maxsus modullarni joriy etish muhimdir.

Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, maktab miqyosida amalga oshiriladigan, pedagoglar faol ishtirok etadigan va aniq metodik asosga ega dasturlar bullyingni kamaytirishga yordam berishi mumkin. KiVa dasturining 8 237 nafar o‘quvchini qamrab olgan randomizatsiyalangan tadqiqoti bunday maktab miqyosidagi yondashuvning samaradorligi uchun muhim empirik dalil beradi [10, 311–330-b.].

O‘zbekiston ta’lim tizimida esa mazkur yo‘nalish pedagogning amaldagi huquqiy maqomi va kasbiy rivojlanish tizimi bilan uyg‘unlashtirilishi mumkin. “Pedagogning maqomi to‘g‘risida”gi Qonunda pedagoglarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish alohida yo‘nalish sifatida belgilangan [4].

Shu asosda maktablarda bullyingga qarshi quyidagi ustuvor yo‘nalishlarni kuchaytirish maqsadga muvofiq: pedagoglarning bullyingni aniqlash bo‘yicha kompetensiyasini oshirish; sinfni boshqarish va konfliktologiya bo‘yicha amaliy treninglarni kengaytirish; maktab psixologi va pedagoglar hamkorligini kuchaytirish; ota-onalar bilan tizimli profilaktik ishlarni tashkil etish; kiberbullying bo‘yicha raqamli xavfsizlik ko‘nikmalarini rivojlantirish; bullying holatlarini qayd etish va monitoring qilishning aniq mexanizmlarini ishlab chiqish.

Umuman olganda, bullyingni faqat intizom buzilishi sifatida emas, balki o‘quvchining ta’lim olish huquqi, psixologik xavfsizligi va maktab iqlimi bilan bog‘liq kompleks pedagogik muammo sifatida ko‘rish lozim. Bunday yondashuvda pedagogning kasbiy mahorati profilaktika tizimining asosiy resurslaridan biriga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **UNESCO.** Behind the Numbers: Ending School Violence and Bullying. Paris: UNESCO, 2019. — 8–18, 20–42, 55–68-b.
2. **UNICEF Uzbekistan.** Ending all forms of violence against girls and boys. Tashkent: UNICEF, 2023–2026 materiallari. — Maktabdagi bullying va bolalarga nisbatan zo‘ravonlik bo‘yicha mamlakat ma’lumotlari.
3. **Olweus, D.** Bullying at School: What We Know and What We Can Do. Oxford: Blackwell Publishers, 1993. — 8–18, 55–100, 113–140-b.
4. **O‘zbekiston Respublikasi.** Pedagogning maqomi to‘g‘risida: O‘RQ-901-son, 01.02.2024. — 1–17-moddalar.
5. **O‘zbekiston Respublikasi.** O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 30.04.2023. — 52-modda.
6. **OECD.** Teaching and Learning International Survey (TALIS). Paris: OECD Publishing, 2025. — TALIS 2024 konseptual doirasi va o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishi bo‘yicha materiallar.
7. **OECD.** TALIS 2018 Results, Volume I: Teachers and School Leaders as Lifelong Learners. Paris: OECD Publishing, 2019. — 85–110-b.
8. **Sung, Y.-H., Valcke, M., Chen, L.-M.** Exploring teachers’ competence in immediately intervening in school bullying: developing a valid intervening process. Journal of Psychologists and Counsellors in Schools, 2021, Vol. 31, No. 1. — 15–35-b.
9. **World Health Organization, UNICEF, UNESCO et al.** Global Status Report on Preventing Violence Against Children 2020. Geneva: World Health Organization, 2020. — 1–20, 31–62-b.
10. **Kärnä, A., Voeten, M., Little, T. D., Poskiparta, E., Kaljonen, A., Salmivalli, C.** A Large-Scale Evaluation of the KiVa Antibullying Program: Grades 4–6. Child Development, 2011, Vol. 82, No. 1. — 311–330-b.
11. **Dawes, M., Malamut, S. T., Guess, H., Lohrbach, E. et al.** Teachers’ Attitudes Toward Bullying and Intervention Responses: A Systematic and Meta-analytic Review. Educational Psychology Review, 2024, Vol. 36, Article 122. — maqola doirasidagi tizimli sharh va meta-tahlil natijalari.
12. **Nguyen Tran, T. T., Nguyen, H. T. M., Bennett, J.** Teachers’ responses to student bullying: A systematic literature review. Teaching and Teacher Education, 2026, Vol. 176, Article 105461. — 74 ta empirik tadqiqotning tizimli tahlili.
13. **Li, S., Gong, N., Lin, Y., Huang, F., Zhang, S., Yu, G.** School climate and cyberbullying victimization: A meta-analysis. Children and Youth Services Review, 2025, Vol. 169, Article 108064. — 122 567 ishtirokchi va 40 effekt hajmi asosidagi meta-tahlil.
14. **Teacher-Targeted Bullying: A Meta-Analysis of Student Bullying of Teachers.** Trauma, Violence, & Abuse, 2025/2026. — 26 mamlakatdagi 59 tadqiqot, 203 535 o‘qituvchi va 110 021 o‘quvchi ma’lumotlari.